

VORE ÆLDSTE KOMPONEREDE BIND

AF

R. PAULLI

ANDET AFSNIT

*Med en ærbodig tak til
Bogbinderlauget i København
som har bekostet illustrationerne*

Efter første afsnits redegørelse for de forhold hvorunder de komponerede bind begyndte herhjemme, skal nærværende afsnit handle om denne brydningstids frembringelser, dvs. bindene fra de ca. 15 aar til og med 1860. Det vides fra aktstykkerne at der i København ved midten af 1840'erne baade maatte være anskaffet forgylderpresser af bogbinderne og importeret bind fra Tyskland af forlæggerne. Hermed stemmer det at ialfald fra 1846 lader brugen af ordet pragtbind sig konstatere¹⁾, og at vi ialfald fra 1845 har baade bind der tilsyneladende er danske og bind der tilsyneladende er tyske.

Med sikkerhed at skelne mellem dansk og tysk er ofte umuligt naar der er tale om usignerede bind, men visse bind maa man tro er danske, fordi deres ufuldkomne udførelse ligefrem illustrerer de københavnske bogbinders tidligere citerede beklagelser over deres egen underlegenhed overfor de tyske konkurrenter med mere moderne presser. Efterhaanden som det maskinelle forspring indhentes, forsvinder de ubehjælpssomme bind og dermed det tekniske kriterium. Dekorationen lader sig heller ikke bruge, da det er mere end sandsynligt at stempler og plader er bestilt hertil efter de tyske gravørfirmaers illustrerede kataloger. Fra Industriforeningens gamle bibliotek gemmer Danmarks tekniske Bibliotek endnu 6 hefter af et Ideen-Magazin für Buchbinder, 1843-45, der viser sig at være en saadan katalog fra gravøranstalten Albert Falckenberg & Comp. i Magdeburg, og som

¹⁾ Første afsnit i F & F VII, 1960, s. 151-83, citeres i det følgende 1960/151 osv. - Naar ikke andet anføres er de nævnte bøger udkommet i København og findes paa Kgl. Bibl. - I billedunderskrifterne er intet format angivet ved bøger af 16-18 cm.s højde. Under 15 cm betegnes 12° og 20-22 cm stor 8°.

indeholder et saa overdaadigt udvalg som ingen dansk gravør kunde præstere²); senere forekommer tysksignerede plader med individuelt motiv graveret specielt til danske bøger. Det forhaandenværende tyske sammenligningsmateriale i Kgl. Bibl. er for ringe til at en jævnføring kan give faste holdepunkter for en sondring mellem dansk og tysk arbejde, og der savnes en behandling af de tyske komponerede binds historie til overblik over forholdene i det land hvorfra impulsen er kommet til os. Under en særlig konstellation kan nationaliteten røbes af den saakaldte pose. Som regel er bogens heftede ark indhængt i det færdigfabrikerede bind med et papirrør (en smal pose uden bund) hvis ene yderside er klæbet langs textarkenens ryg og hvis modsatte side er klæbet langs bindryggens inderside. Det er en meget usolid sammenføjning, posen er ikke sjældent bristet med resultatet: bind for sig og bog for sig; posen der saa kommer tilsyne er jævnlig lavet af trykte makulaturark hvis text da kan røbe bindets nationalitet eller ialfald landet hvor indhængningen er foregaaet.

Et andet tvivlsspørgsmaal lyder: er bindet ligesaa gammelt som bogen? Det er et staaende problem indenfor ethvert bogbindstudium; for de pressetrykte forlagsbinds vedkommende er det især behandlet i England og U.S.A. hvor lærde specialister som Michael Sadleir, John Carter og Joseph W. Rogers har gransket deres genesis og kronologi³). Indbindingen foregik jo partivis efter behov, undertiden adskillige aar efter udgivelsen i haab om at faa realiseret et restoplæg. At der ligger en lang aarrække mellem en bog og dets bind, kan maaske fremgaa af dettes hele apparition^{3a}), men hvor tidsforskellen er mindre maa der kræves mere haandgribelige beviser. Staar der adresse paa en indklæbet bogbinderetiket kan man ved hjælp af Københavns Vejviser faa en omtrentlig datering, og en skreven dedikation eller ejerdatering paa forsatsen i et exemplar, eller udsendelsen af et nyt oplæg kan sætte en grænse for hvilken bindet maa være lavet. Shirtingsmønstre hvori der er møde, kan ogsaa give fingerpeg, men her er de angelsaxiske forskere med deres oversigtstavler meget forsigtige overfor kategoriske tidsbestemmelser.

Til de mindre væsentlige problemer hører spørgsmaalet om for hvis regning bindene er udført. At parti-indbinding ikke altid har været forlæggerens men derimod bogbinderens entreprise véd vi fra Hendriksens oplysninger⁴) der ogsaa for den ældre tids vedkommende bekræftes af bogbinderannoncer i Boghandlertidende. Det er dog kun undtagelsesvis at vi véd besked, og i det følgende skelnes derfor ikke, men begge dele regnes som forlagsbind.

Principielt maa der ses bort fra de talrige bind med pressetrykt dekoration men med haandforyldt titel. Af dem medtages som regel kun de faa

der kan tænkes at være forlagsbind. De fleste maa anses for enkeltarbejde udført for private, og de kan endda være fremstillet uden forgylderpresse. Den gamle skruepresse-teknik som kendes allerede fra det 15.-16. aarhundredes pladetrykte bind, var ikke gaaet iglemme, endnu 1857 averteres „en saa godt som ny Jern Skrue-Presse til Presning og Forgyldning“⁵⁾, men til partiarbejde var det for møjsommeligt at skrue op og i, og tage stempler og plader ud til opvarmning. For de binds vedkommende der har faaet deres dekoration trykt i den mere bekvemme forgylderpresse men deres titel trykt i haanden, kan det undtagelsesvis konstateres eller sandsynliggøres at det er partiarbejde, men saa skal man helst have set flere ens eksemplarer eller fundet forlagsannonce derom. En indgaaende drøftelse af de herhenhørende smaa problemer vil imidlertid blive for vidtløftig.

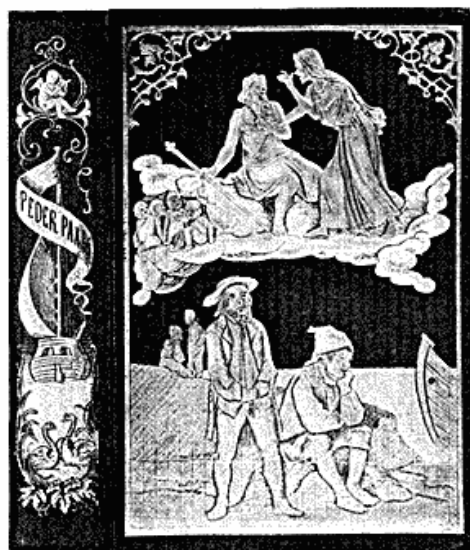
Sammenligner man bindene fra det her behandlede tidsrums begyndelse og slutning, kan det tydelig ses at de danske bogbinderes værktøj er blevet bedre. Udvalget af shirting er ogsaa blevet større. De mørke farver, især sort og mørkegrønt som dominerer i de første aar, er ikke mere eneherkende; et stykke ind i 1850erne gør ogsaa livligere kulører sig gældende, og der kommer flere nye mønstre. Om stofkvaliteten er blevet bedre er derimod tvivlsomt; paa revnede bind ses bedst hvor tyndt shirting der tit er anvendt skønt bindene i disse aar ikke har været særlig billige men har kostet omtrent det samme som chagrinhalvbind⁶⁾.

Den almindeligste form for engelske cloth-bind, presseforgylt rygtitel, men blanke sider uden nogen dekoration, er aldrig slaaet an som forlagsbind i Danmark⁷⁾. Derimod optræder i hele perioden, men hyppigst i begyndelsen, bind med *cartouche*, en dekoration paa forsides midte omkring en titel eller et forfatternavn der kan udskiftes saa at pladen lader sig anvende til forskellige bøger.

Men efterhaanden foretrækkes mere individuel dekoration, den type som Gustav Strand⁸⁾ kalder „ægte komponerede bind“, og som har enten en enkelt figur eller figurgruppe paa midten eller (navnlige senere) en fuldtdekoreret forside, altid med allusion til bogens indhold.

Til fuldtdekorerede bind før 1861 er der leveret tegning af tre danske kunstnere, Heinrich Hansen, H. Olrik og Lorenz Frølich; desuden er et relief af Thorvaldsen, et maleri af fru Jerichau samt bogillustrationer af Vilhelm Pedersen og Constantin Hansen omtegnet til figurlig binddekoration. Naar bind uden kunstnerisk medvirkning hyppig er alt andet end fremragende, set fra et dekorativt synspunkt, skyldes det vel snarest tidens mangel paa en selvstændig stil som en haandværker eller tegner var saa indlevet i at han kunde bruge den naturligt selvom han ikke havde

Fig. 1. Ludvig Holberg: Peder Paars. Udgivet ved A. E. Boye. 4. forøgede Oplag, 12°. Udkommet hos Gyldendal 1844, men indbindingen kan ikke spores længere tilbage end til 1854 (hos Clément), og det her afbildede exemplar, det grønne i „dot and line“, kan tidligst være indbundet omkring 1860. – Foroven ses gudinden Avinds besøg hos Æolus, forneden Peder Paars og Peder Ruus paa strandbredden.

egentlig kunstnerisk talent. Man levede paa kopier af fortidens stilarter. Nyrococoen, 1840ernes Christian VIII stil, der levede videre i 50erne, trivedes jævnsides med nygotik, renaissance- og barokimitation, oldnordisk stil og nationalromantik. En personlig stilfornemmelse kunde let blive sløvet i denne stilforvirring, altfor meget blev sløj eller overlæst efterligning, eller „Sammenjask“ som Høyen 1852 kalder det⁹⁾. Ganske vist er det ikke de komponerede bind han taler om, for det ser ikke ud til at hverken han eller Hetsch har faaet kig paa dette stykke brugskunst der virkelig kunde haft deres kritik og omsorg behov.

Mærkeåret 1845. Den ældste bog der var med paa Kgl. Bibl.s udstilling 1958, var Boyes udgave af Peder Paars, 4. oplag, 1844 (fig. 1). Allerede dengang toges det forbehold at bindet vistnok er yngre end bogen, og dette kan nu fastslaaes ved hjælp af de kriterier som omtaltes ovenfor. Allerede den forgyldte dekoration der udfylder hele forsiden med scener fra digtet, gør bindet mistænkeligt, for pladetryk af den art hører ellers først 1850erne til. Kgl. Bibl.s røde (moirérede) exemplar er, ligesom et tilsvarende grønt (saffianspresset) der tilhører Universitetsbiblioteket i Oslo¹⁰⁾ signeret D.L. Clément, Aabenraa No. 218. Dermed er de to bind rykket mindst 10 aar frem, for først 1854 flyttede Clément ind i nr. 218. 1859 forandres de gamle matrikelnumre til gadenumre (218 bliver til 27), det giver dateringens anden grænse¹¹⁾. Kgl. Bibl. har ogsaa et grønt exemplar, ikke hørende til samme parti som det røde, der er stærkere beskaa-

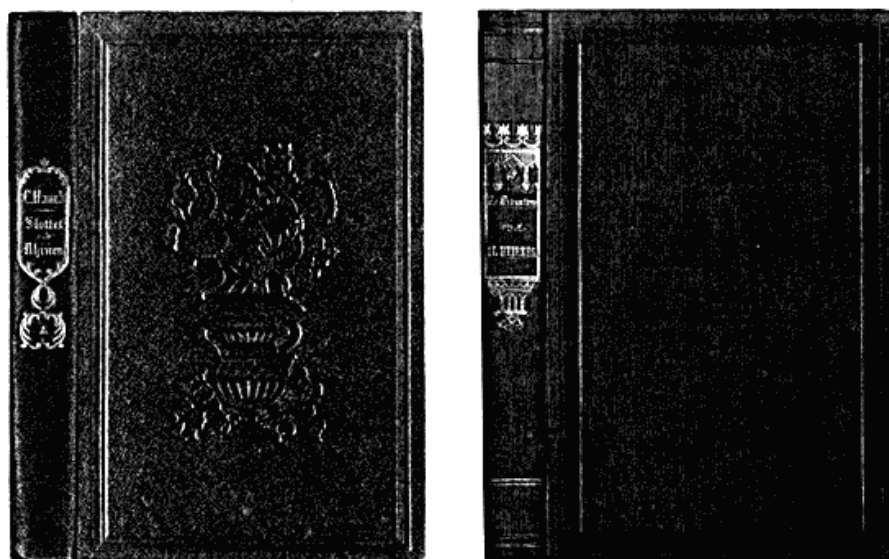

Fig. 2-3. Hauch: Slottet ved Rhinen. Fru Gyllembourg: To Tidsaldre, begge 1845.

ret. Det er usigneret, men shirting i det mønster, i England kaldet dot and line¹²⁾, forekommer, ifølge de engelske eksperter, som systematisk har studeret tekstur- og appreturmønstre, først ca. 1860, hvad der tilsyneladende ogsaa stemmer med det man kan iagttage paa danske bind. Som terminus ante quem kan 1865 fastsættes, det aar hvori næste (5.) oplag udkom; en vis sandsynlighed taler for 1862, da Gyldendal i dette aar pludselig averterer bogen elegant indbundet, den sædvanlige betegnelse for presseforyldt bind; det har vel været sidste parti af restoplaget der kom paa markedet¹³⁾.

Naar Peder Paars 1844 ikke kan holde stillingen som vort tidligste komponerede bind, er indtil videre 1845 begyndelsesaaret, og istedetfor Holberg bliver det tidens egne forfattere, Hauch, Fru Gyllembourg, Oehlenschläger og Heiberg der danner fortroppen. I juli og oktober udsender C. A. Reitzel henholdsvis Hauchs roman *Slottet ved Rhinen* i to bind og Fru Gyllembourgs novelle *To Tidsaldre*, og de forhandles kun indbundet¹⁴⁾. Af begge værker er set flere ens eksemplarer i shirtingsbind med blindtrykte sider og forgyldt titelindramning paa ryggen, alt i presstryk, mens selve titlerne er haandforyldt. Gyllembourg-bindet (fig. 3) er blaat, ofte falmet til lyseblaat^{14a)}, af Hauch (fig. 2) har Kgl. Bibl. to eksemplarer, hvoraf det ene i Laage-Petersens samling er brunviolet, det andet (maaske falmet til) olivenbrunt. Det er sikkert forlagsindbindingen man her har for sig. Nationaliteten er heller ikke tvivlsom: saa beskedne bind

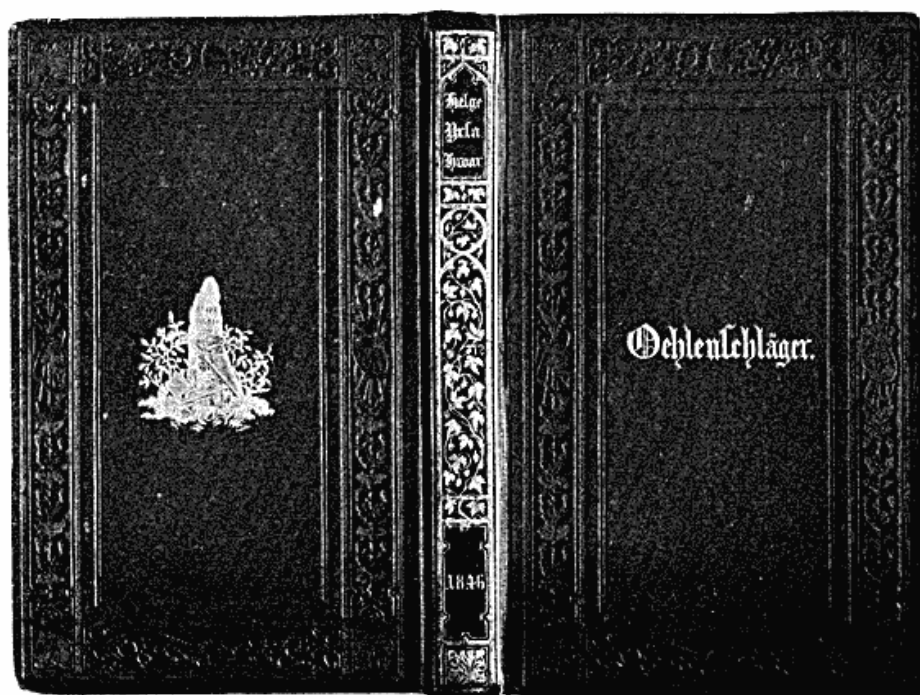

Fig. 4. Helge, Yrsa, Hroars Saga, 18(45)46. Bindet lavet i Berlin.

vilde man ikke gaa over Østersøen efter. De synes netop lavet paa en af de tidligt anskaffede presser der faa aar efter var utidssvarende, og paa den anden side støtter de antagelsen at vore første Oehlenschläger-bind fra samme aar og af en helt anden kvalitet, er import.

I 1844 havde den unge driftige forlægger Andr. Fred. Høst for 7000 rd. købt forlagsretten til hele forfatterskabet for ti aar af Oehlenschläger der hidtil havde været sin egen forlægger, men hvem forretningerne nu i hans enkemandstand var blevet til besvær^{14b}). Det er sikkert rigtigt hvad Goldschmidt siger, at Oehlenschläger paa det tidspunkt ikke havde noget navn herhjemme men at Høst ved sin energiske virksomhed „gjorde Digteren i fornyet Storhed kjendt i Norden“¹⁵). Succèsen skyldtes tildels en sensationel reklame¹⁶) men noget kan sikkert ogsaa tilskrives de elegante presseforyldte bind, som det danske bogpublikum ikke havde set mage til. Da handelen fandt sted var Oehlenschläger midt i udsendelsen af sine Samlede Værker i den saakaldte Godtkøbsudgave, begyndt 1841, og den førte Høst nu videre. November 1844 udsendte han 10. bind med Nordens Guder og januar 1845 11. bind med trilogien Helge, Yrsa og Hroars Saga. Af disse to bind lod han tage særtryk, 1500 af Nordens Guder og 500 af

Fig. 5. Prospekter fra Kjøbenhavn og Omegn, 1845.

trilogien, forsynet med separatitler¹⁷), og disse særtryk der har trykkeaar 1845, findes indbundet i sorte presseforgylde bind med en runesten paa bagsiden og med aarstal 1846 paa ryggen (fig. 4); af Nordens Guder har Universitetsbiblioteket endda et exemplar med 1845. Dette svarer til at Høst i sin Dansk Bibliographie for september, november og december 1845 averterer henholdsvis Nordens Guder, trilogien samt Aladdin „elegant indbd. i presset og forgyldt Lærred“ til 1 rd. 48 sk. stykket, hvoraf de 48 sk. for bindet. Et exemplar af trilogien med giverdatering nytaarsdag 1846 viser at ogsaa bind med 1846 er fra 1845, i konsekvens af den praxis at datidens julelitteratur ligesom nutidens bil- og TV-modeller bragtes paa markedet under det følgende aarstal; fænomenet betegnes i det følgende ved parentes om det første aarstal, altsaa 18(45)46.

De særtryk af godtkøbsudgaven Høst udsendte i 1846, nemlig i februar ni bind Tragødier, trykt 1841-44, „smukt indbundet i særskilt dertil bestemte bind“, og i juni de nyudkomne to bind Øen i Sydhavet, „smukt indb.“, adskiller sig kun fra de foregaaende ved at have haandforgylde rytitel (med dansk ø og Ø) og haandforgylde bindbetegnelse paa aarsallets plads. Den naturligste forklaring herpaa er at bindet er lavet i Tyskland men med tomme rygfelter som er udfyldt her. For tragediebindenes vedkommende kan det bevises at bøgerne er hængt ind i bindene her, da der til deres poser er brugt strimler af dansktrykt makulatur, nemlig fra Fr. Bresemanns Tydsk Sproglære til Brug i de høiere Classer,

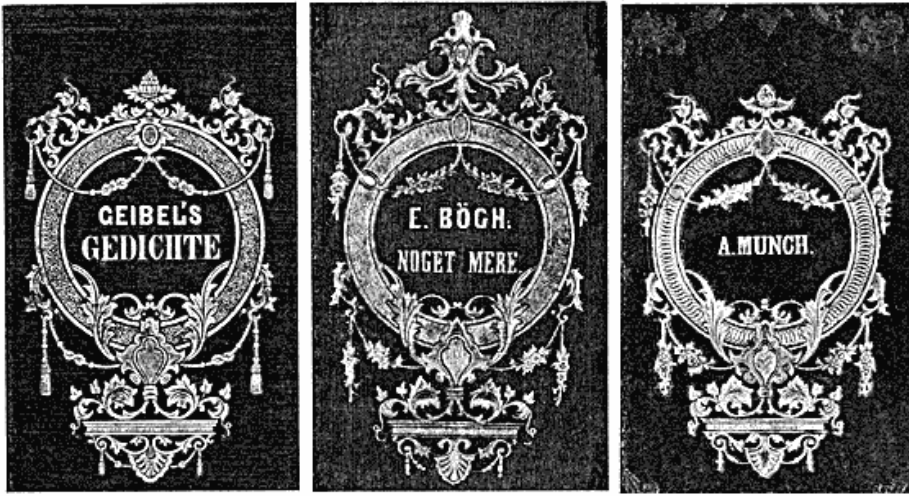

Fig. 6-8. Tre cartoucher komponeret over samme idé og brugt paa en tysk bog, Leipzig 1849, en dansk, 18(53)54, og en norsk, Christiania, 1855. Alle tre plader formodentlig graveret i Tyskland. Fig. 7 kunde desuden tjene som gengivelse af cartouchen paa Otto Sommer (o: P. L. Møller): Løvfald, 1855, da forskellene er saa smaa at de vilde forsvinde i reproduktion, men éns er pladerne ikke. Løvfald var udstillet ved Boghandlermødet 1856 (se 1960/181) af F. Wichmann.

hvis første oplag var udkommet hos Høst i januar 1846 og hvis makulatur altsaa har ligget lige forhaanden hos bogbinderen.

Af senere dato er et tilsvarende bind til syngestykket Sovedrikken med et andet mønster shirting og presseforyldt titel paalangs ad den smalle ryg. Endnu senere maa bindet paa en enkelt aargang (V 1834) af Oehlenschlägers maanedsskrift Prometheus være, der har runestenen paa baade for- og bagside, men er af større format og af en anden karakter end de forrige Oehlenschlägerbind. Det er utvivlsomt lavet her, og pladen med runestenen maa altsaa, efterat Høst er holdt op med at faa bind lavet i Berlin, være kommet hertil, svarende til hvad Hendriksen fortæller om tiden da bindene kom fra Leipzig (1960/182). Naar man tør antage at bøgerne i de oprindelige runestensbind er færdiglavede i Tyskland, skyldes det dels toldinspektørens udtalelse 1847 om at (Bing og) Høst har drevet denne trafik „i de seneste aar“ (1960/169), dels Høsts anbefaling 1854 til Reiersen for W. J. Ursin (1960/164), hvori han indrømmer at have sendt kassevis af bøger til indbinding i Berlin. Men den tyske gravør har sikkert herfra faaet en tegning til bagsidens dekoration med runestenen og bronzealderkarret. Det lille pladetryk er et tidligt (maaske det næstældste?) eksempel paa nordisk arkæologi i dekorativ brugskunst; man gæt-

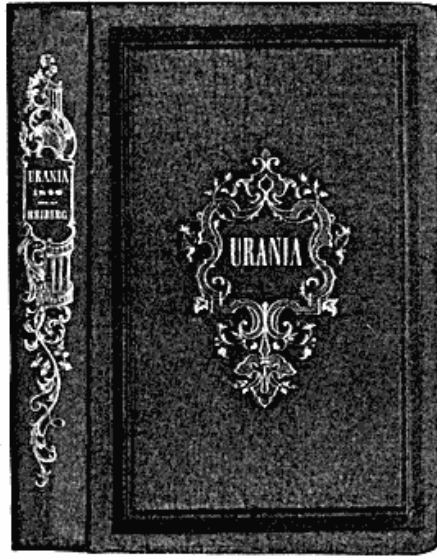

Fig. 9. J. L. Heiberg, 18(45)46, stor 8°.

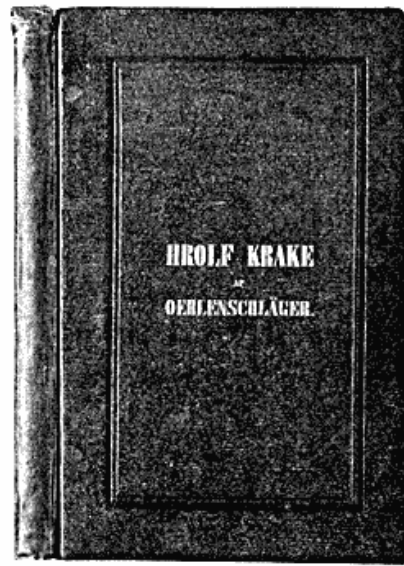

Fig. 10. Nitid indbinding 1846, stor 8°.

ter paa at idéen er hentet fra Worsaaes Danmarks Oldtid, 1843, hvis kartonnage paa bagsiden har en stenalderdysse trykt med broncefarve.

Efter Oehlenschläger følger Heiberg. Det er i yderste øjeblik, kun to dage før jul 1845 at det lykkes ham at faa sin astronomiske kalender Urania fra 1846 ud hos Reitzel. Hans æstetiske sans strakte sig som bekendt ogsaa til bogudstyr, se bl. a. ovf. s. 104 f. Som nominel udgiver af To Tidsaldre har han maaske haft indflydelse paa den omtalte indbinding – velkendt er den nydelige kartonnage til Nye Digte 1841 – og de to første aargange af Urania, 1844–45, blev lysegrønt og lyseblaat kartonneret, „smukt Papbind“ som det hed. Da kalenderen 1846 gaar over til Bing fra Reitzel, averteres den baade i papbind og shirtingsbind med forgyldt snit¹⁸). Sidstnævnte indbinding der er set flere gange, bl. a. i Harald Mortensens Tycho Brahe-samling (fig. 9), har titel paa forsiden i en cartouche (gentaget tom paa bindets bagside) og paa ryggen svævende søjler à la trappegelænder, et yndet motiv i nyrococoens dage der kendes i talrige variationer¹⁹). Det er formodentlig et af Bings tysklandsbind, men to aar efter er cartouchen brugt her i København paa det grønne bind til Andersens epos Ahasverus 18(47)48, det ældste observerede presseforgyldte Andersen-bind²⁰); det har givervdatering „i Julen 1847“ og en etiket: Indbunden hos Theodor Meyer, st. Helliggeiststr. [Valkendorfs-gade] Nr. 150. At etiketten trods sin ordlyd kun skulde svare til indhængning i et tyskfabrikeret bind, er lidet troligt. Uden etiket men i ganske tilsva-

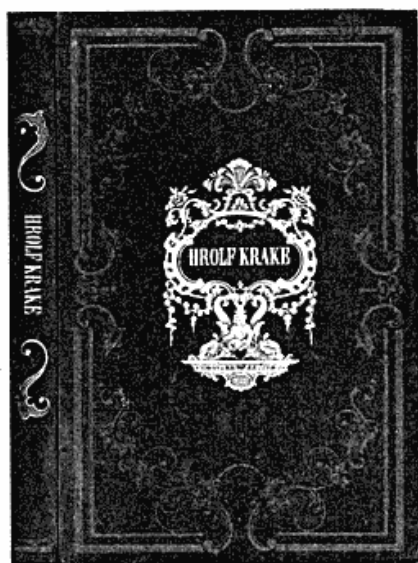

Fig. 11. Pragtbindet 1847, formodentlig udført i Berlin, stor 8°.

Fig. 12. Et af W. Ursins bind, 1848, efter den tyske model, stor 8°.

rende bind haves Welhaven: Halvhundrede Digte, som Reitzel udsendte omtrent samtidig med Ahasverus, begge kun avterret heftet.

Endnu en bog fra 1845 maa nævnes, nemlig det lille billedværk med dobbelt titel Vues de Copenhague, Prospekter fra Kjøbenhavn og Omegn, indeholdende nytryk efter Danmark, et malerisk Atlas (1842). Bing avterrer kun bogen „elegant indbundet“ til 6 rd., men da han endnu har den i sin forlagsfortegnelse 1853, er det ikke sikkert at det her afbildede bind (fig. 5) er fra udgivelsesaaret; i bekræftende fald maa det formodes at være lavet i Tyskland.

Hvordan det bogkøbende publikum 1845 reagerede paa de nye bind kan indirekte ses af deres succès i den følgende tid, men vi savner direkte meningstilkendegivelser, naar undtages Søren Kierkegaards s. 106 nævnte beskrivelse af „en Bog, som selv i Paris vilde vække Opsigt blandt alle Bogbindere og Typographer“. Den viser imidlertid kun at pragtbindene – naturligvis – har vakt hans mishag og spot, og faaet hans fantasi til at løbe løbsk: „Langs Randen gaaer en ægte forgyldt Guldfals, og i hvert Hjørne er der et guldvirket Emblem, omtrent som paa Damers Lomme-tørklæder. Midt paa er anbragt en uhyre kostbar Blomsterbouquet i samme Smag som paa de ægte persiske Schawler“ osv. Selv kalder han det blot for en skriftprøve, og egentlig kritisk eller ironisk gehalt har den heller ikke. Han nævner ingen titel.

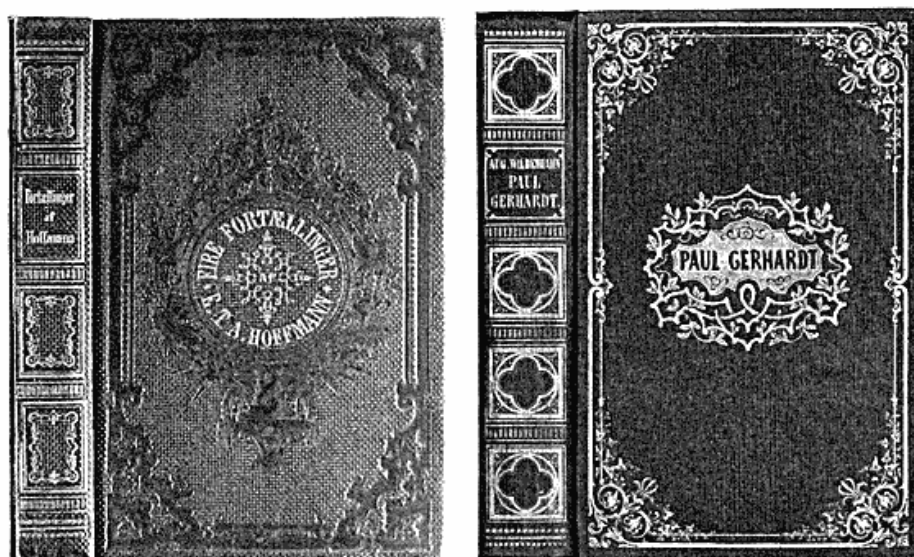

Fig. 13-14. Wøldike-bind: E. T. A. Hoffmann: Fire Fortællinger, 1858, og Aug. Wildenhahn: Paul Gerhardt, 1857.

Andre cartoucher. Efter Urania følger flere bind med cartoucher i lignende, rent ornamental renæssancestil²¹) men snart efter ses barok, rococo og naturalisme, og variationernes mangfoldighed er uendelig (fig. 6-8).

I cartouchernes zoologiske staffage er delfinen favorittyret; det holdes undertiden i tømme af en genius, fx i cartouchen til de Oehlenschläger-bind som Høst lod afløse berlinerbindene. De var jo brugt ikke blot til de nordiske digterværker, men ogsaa til Aladdin, Øen i Sydhavet, Sovedrikken og formodentlig til endnu flere, og det er maaske efterhaanden gaaet op for ham at en runesten var malplaceret i disse tilfælde. Han har da valgt en neutral, men kedelig cartouche som vistnok første gang optræder paa Hrolf Krake. Dette digt var 18(46)47 „udkommet som Julegave“ i ny udgave af større format end godtkøbsudgaven og, i modsætning til Oehlenschlägers praxis siden 1805, trykt med antikva (hos Berling). Ved udsendelsen averteredes den kun „nitid indbunden“, hvortil svarer et bind (fig. 10), ganske vist beskedent, men i harmoni med bogens fornemme typografi. Da den i efteraaret 1847 atter averteres i Høsts Dansk Bibliographie, tilføjes: „Nogle Expl. haves i Pragtbind“, hvormed vel menes det brunviolette bind med guldsnit fig. 11 (privateje). Atter gaar et aar, saa udsendes fra Høst en række andre Oehlenschläger-værker i bind svarende til det sidstnævnte, men grønne. Det er dels de to nye værker Digtekunsten og Regnar Lodbrok, 18(48)49, dels særtryk af den omtrent

Fig. 15. Hauch, Robert Fulton, 1853.
Det tidligste røde bind?

Fig. 16. Oehlenschläger: Fiskeren, Aly og Gulhyndy, 1854, stor 8°.

samtidig dermed paabegyndte saakaldte pragtudgave af de samlede skrifter, fx Hagbarth og Signe (fig. 12), dels restoplæg af godtkøbsudgavens særtryk. En nøjere sammenligning viser imidlertid at cartouchen til alle disse grønne bind ikke stemmer fuldstændig overens i alle detaljer med cartouchen fig. 11. Af de grønne bind er de fleste signeret W. Ursin med en adresse svarende til aarene 1847–50. Forklaringen paa denne forskel findes maaske i Høsts nysnævnte anbefaling for Ursin 1854, hvor det hedder: „Af Interesse for smukt Bogbinderarbejde og for at give vore Bogbinder Impulsen til Fremskridt og Forbedring²²⁾, sendte jeg selv i sin Tid hele Kasser Bøger til Berlin til Indbinding, men dette er nu, jeg tør sige væsentligst ved Hr. Ursins Bestræbelser, blevet overflødig“. Skulde pragtbindet fra 1847, der synes noget mere perfekt forarbejdet end dem fra 1848, være en importeret model for Ursin? Isaaftald har man dateringen paa Høsts overgang fra tysk til dansk arbejde. Han averterer det formodede modelbind første gang mens toldsagen mod Bing verserer, og har maaske kun faaet partiet udleveret mod revers (jvf. 1960/168). Cartouchen er ogsaa blevet benyttet til andet end Oehlenschläger, fx til A. Monod: *Qvinden*, 1.–2. oplæg, 1851²³⁾, og lader sig eftervise endnu 1875^{23a)}. Den blindtrykte indramning der ses udenom cartouchen, bestaar af løse dele der kan varieres, og har gentagne gange fundet anvendelse som eneste sidedekoration, ogsaa paa bind med presseforyldt ryg, fx Oehlen-

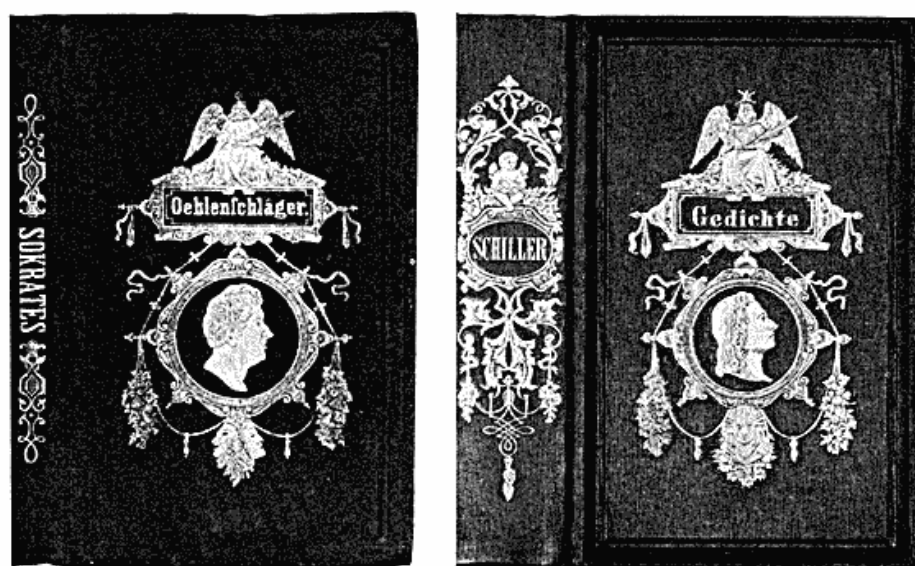

Fig. 17-18. Oehlenschläger, 1850, og Schiller, Stuttgart 1847, begge 12°.

schlägers Tragødier, I-X, 1849-50 (i to variationer, den ene privateje) og C.J.Boye, Poetiske Skrifter, I-IV, 1850-51.

Et delfinbind lavet af Clément til Chr.K.F.Molbech: Dæmring 18(51)52 er gengivet 1960/178; i sin partsforklaring 1855 kaldte bogens forlægger det „yderst tarveligt“. I forvejen havde cartouchen pranget paa en berømt bog, Clara Raphaels Breve, udgivet (for den anonyme Mathilde Fibiger) af Heiberg 18(50)51, og uden hensyn til ophavsretten staar han som forfatter paa bindets ryg. Da 2.oplag allerede udkom januar 1851, er ialfald dette binds datering sikker.

Længe endnu var delfinerne levedygtige²⁴). Her gengives et ret originalt blegrodt bind til E. T. A. Hoffmann: Fortællinger, 1858 (fig. 13), hvor den blindtrykte cartouche omgiver den cirkelformede presseforyldte titel²⁵). Bogen er kommet hos den idérige forlægger Fr.Wøldike, Ernst Bojesens læremester, der ogsaa har forstaaet at særpræge andre af sine forlagsbind, fx. Wildenhahn: Paul Gerhardt, 1857, (fig. 14) der har rød titel paa gulgrund²⁶).

Først ret sent ses en naturalistisk cartouche, helt uden stilisering. Den kendes fra to bøger, Chr.Winthers Nye Digtninger, 18(52)53, og Hauchs Robert Fulton, 1853 (fig. 15). Den første har Clément-etiket, Aabenraa 217, 2: senest 1853; i Robert Fulton er etikettens adresse fraklippet før indklæbningen, hvilket passer med 1853-54, da Clément i en kortere periode boede i 230 før han kunde rykke ind i sin nyerhvervede ejendom

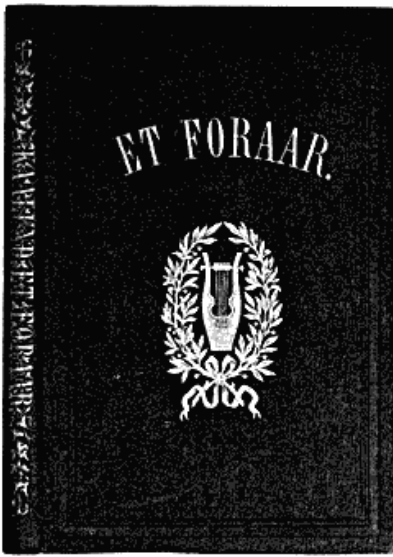

Fig. 19. H. V. Kaalund, 1858.

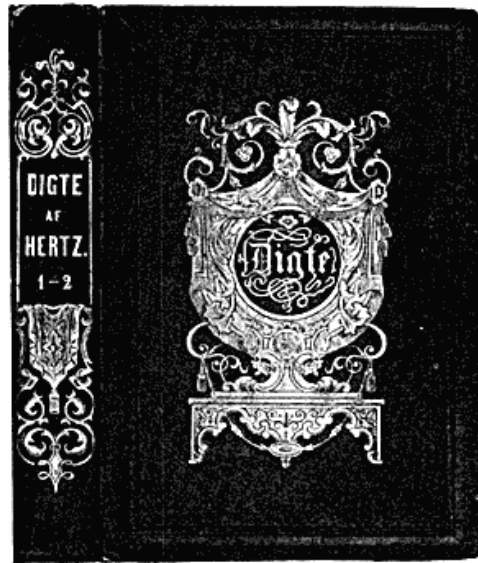

Fig. 20. Henrik Hertz, 18(50)51.

nr. 218 (1960/166); han har ikke villet ofre ny etiket paa den midlertidige adresse. Yderligere har exemplaret givededikation 16.6.1853.

En cartouche kunde ogsaa rumme et forfatterportræt, og ganske naturligt er det Oehlenschläger der først maa lægge hovede til. Til sørgeforestillingen februar 1850 efter digterens død genoptoges hans tragedie Sokrates, og 1. marts var Høst paa pletten med en miniatureudgave der kun solgtes „elegant inbd. med Guldsnit“ (fig. 17, Univ.bibl.). Cartouchen placeres senere paa det dramatiske eventyr Fiskeren (særtryk af pragtudgaven, 1854, tillige indeholdende Aly og Gulhyndy, fig. 16), hvor den med sin engel, sit snoreværk og sine blomsterkoste skæmmer de dekorative blindtrykte hjørner²⁷). Hverken Sokrates eller Fiskeren er signeret, men Nordens Guder 1852 (pragtudgaven) haves i et bind som Fiskeren, blot med heldig undgaaen af cartouchen, og med en Ursin-etiket der daterer det til 1855 eller 1856, samme aar han udstiller en Hrolf Krake og en Sokrates. Cartouchen er af tysk oprindelse og afviger kun i enkelte detaljer fra en Schiller, kommet i Stuttgart hos Oehlenschlägers ven Cotta 1847 (fig. 18, privateje). Bagi denne annonceres bl.a. Oehlenschläger's Gedichte „in ganz gleicher Ausstattung wie gengenwärtige Ausgabe“, men af denne oversættelse er kun set 2. Auflage 1844 med en helt anden cartouche uden portræt, dog med samme bogbindersignatur (Closs) som Schiller.

Naar cartouchen anvendtes til bøger af mindre prominente forfattere,

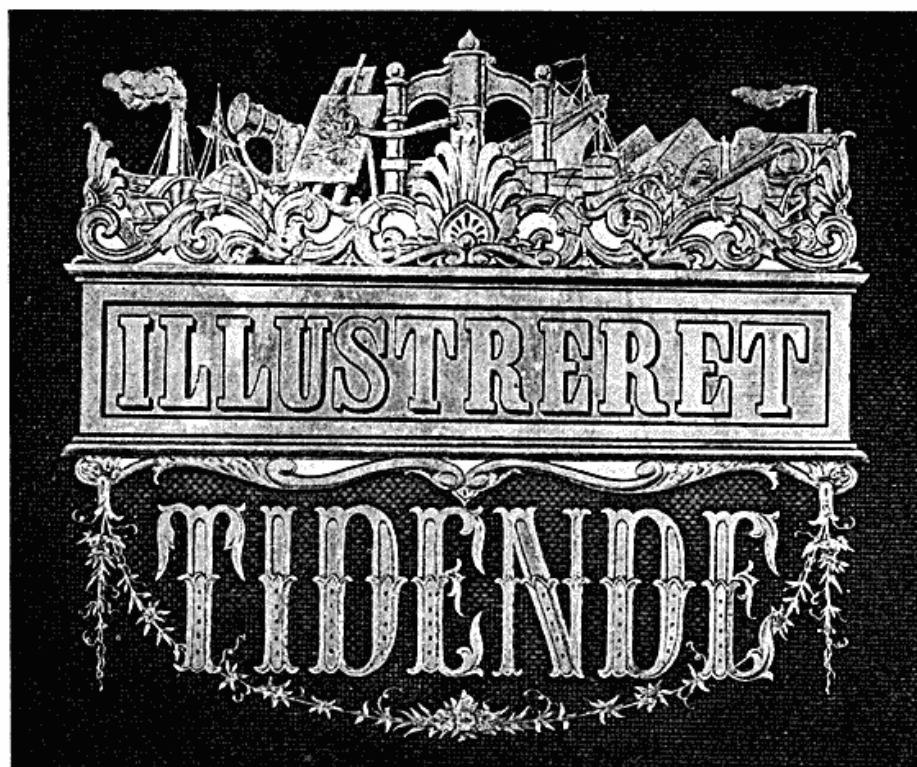

Fig. 21. Midterdekorationen paa vort tidligste foliobind (1860), ca. $\frac{5}{8}$ størrelse. Den er omgivet af en blindtrykt ramme med hjørner af store maureskslyng.

kunde portrættet udskiftes med bogens titel. Den skæbne maatte Erik Bøgh lide som endnu ikke var berømt nok i 1850erne. Paa hans digtsamling Noget 18(52)53 staar titlen paa den plads i cartouchen der før var helliget Adams hoved. Bindet har etiket fra E.J.Lange der var blevet mester 11.11.1852²⁸⁾ og som maaske har købt bindet hos Ursin der solgte løse bind til kollegerne (1960/164).

Lyrer og anden symbolik. Foruden cartoucher er der andre sidedekorationer der er anvendelige til flere forskellige bøger. Det gælder fx lyren der som poesiens symbol er selvskreven til at pryde digtsamlinger. Af lyrebundene²⁹⁾ vælges til gengivelse 2. oplag af Kaalunds digtsamling Et Foraar, 1858. Af to foreliggende eksemplarer har et blaat placeringen paa forsiden i bedst balance (fig. 19), mens et rødt har titel og dekoration klemt for tæt sammen; de maa være lavet til forskellig tid. I sin forhaands-annonce lover forlæggeren Jac.Lund rabat ogsaa paa bindet hvad sor-

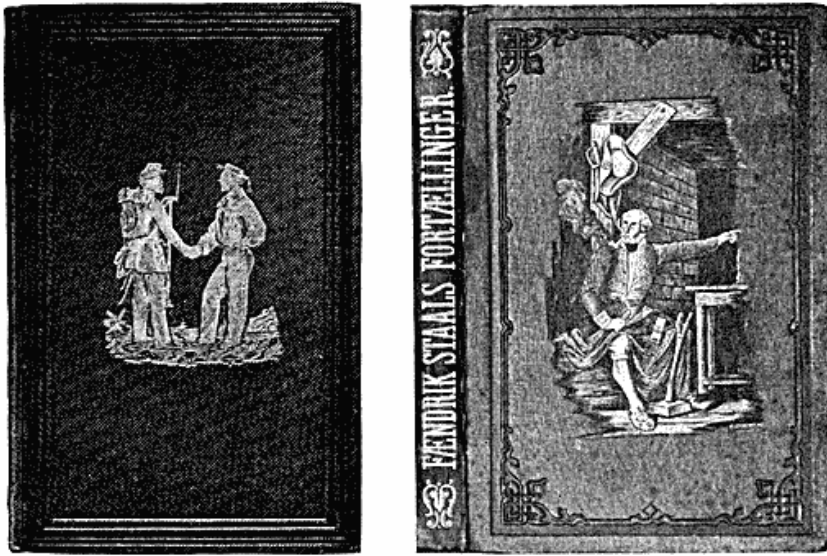

Fig. 22-23. W. Holst: Krigsbilleder, 18(50)51, og Runeberg: Fændrik Staal, 1856.

timenterne ikke var forvent med³⁰), og han tror at bogen „vistnok vil blive en aldeles courant Jule-Artikel“, hvad bindets hyppige forekomst i vore dage ogsaa tyder paa.

Samme funktion som lyren har en plade med det ene ord Digte i ornamentalfadning, brugt til Hertz' Digte, 18(50)51, hvoraf haves ét exemplar uden etiket og ét med Clément's etiket, hvis adresse siger: senest 1853 (fig. 20).

Ikke antikens lyre, ej heller palmer eller religiøse symboler³¹), men attributer hentet fra moderne teknik, videnskabelig og kunstnerisk kultur pryder bindet til Illustreret Tidende som Clément tilbød abonnenterne da første aargang 1859/60 var sluttet. Forsidens dekoration (fig. 21) virker som en cartouche men har fast titel³²), og opstillingen paa overkanten skal vise bladstoffets alsidighed og aktualitet. Ialfald rygdekorationen, som desværre ikke har kunnet gengives her, er efter udenlandsk forbillede. Michel³³) afbilder den ældste ryg til L'Illustration (begyndt 1843) hvor titlen staar paa et baand der slynger sig om en tegneblyant og en fjerpen. Samme idé er udnyttet her, blot betones det at Illustreret Tidende er et blad der følger med tiden, idet gaasefjeren er udskiftet med dens moderne afløser: penneskaflet med staalpen. I bladets nekrolog over H. Olrik 19. 1. 1890 hedder det, karakteristisk for tiden, at han ikke holdt sig for god til at tegne bogbind, men det siges ikke at det er ham der har tegnet netop dette bind. Det vides derimod fra datteren, Ingeborg Olriks erindringer³⁴).

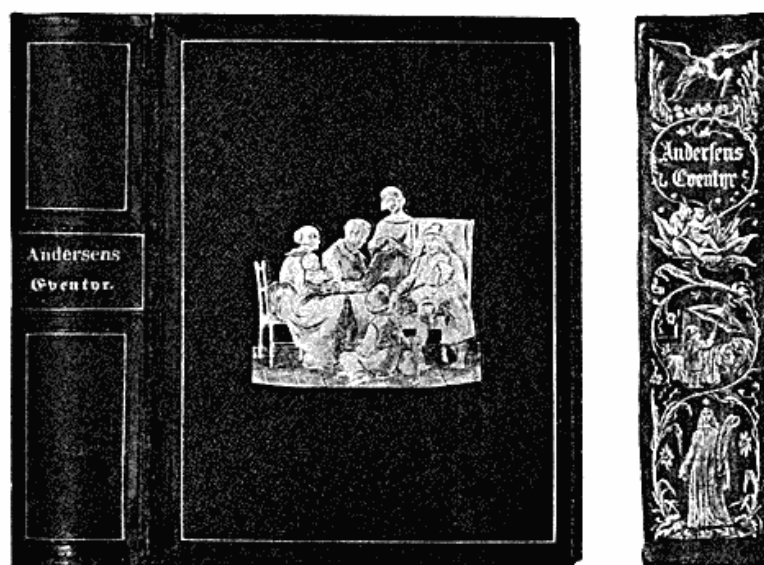

Fig. 24-25. Andersens Eventyr, 18(49)50, vélinexemplar. – Vælskbindsryg til ordinært exemplar af 2. opl. 1854.

Først 1891, året efter hans død, fik det en konkurrent i et bind fra Beuchel (1960/157 f.).

Figurlig dekoration. Figurbundene er oftest tegnet til én bestemt bog og har derfor snævrere anvendelsesmuligheder. Allerede 1849 er der lavet et saadant individuelt bind herhjemme, nemlig det 1960/163f. omtalte og afbildede til 2. udgave af Holsts Lille Hornblæser som Bing præsenterede lige før jul 1849. Bogen gjorde som sagt lykke, 3. oplag fulgte i januar og 4. ud paa foråret 1850. Alle tre have i samme udstyr, de to førstnævnte lavet af C. Schmidt, medens 4. oplag efter sit noget afvigende blindtryk at dømme maaske kunde skyldes Clément. Der er set eksemplarer baade af 2. og 4. oplag hvor de smaa trompeter paa ryggen mangler³⁵).

I format og udstyr som Hornblæseren, men uden noget paa bindets ryg, udsendtes 18(50)51 hos P. G. Philipsen Krigsbilleder for Ungdommen af Wilhelm Holst. Antagelig er gravørarbejdet til de to Holst'ers bind dansk. Wilhelm Holst er her (fig. 22-23) stillet sammen med en anden krigsbog, den danske oversættelse (med sideløbende svensk tekst) af Runebergs Fänrik Stål, 1856, hvis bind er trykt med en tysk plade, signeret R. Schubert fc Berlin, flottere gjort og med større patos i den gamles gestus end landsoldatens og matrosens stilfærdige haandslag, der egner sig bedre til den fordringsløse danske bog.

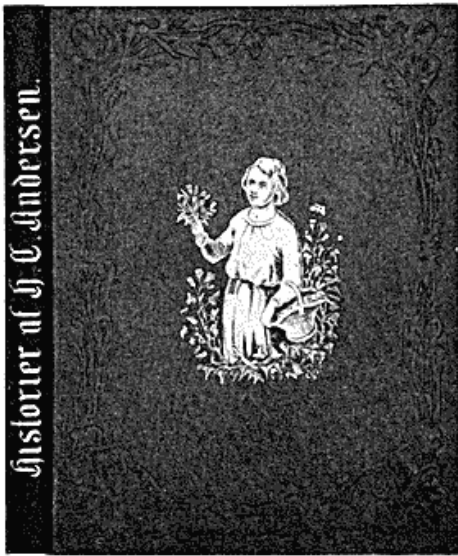

Fig. 26. Andersen: Historier, 2. udg. 1855.

Fig. 27. Gotfred Rode, 18(57)58, stor 8°.

Om det bind til vor første Vilhelm Pedersen-udgave af Andersens Eventyr 18(49)50 som Hendriksen⁴⁾ afbilder, siger han at det „er fremstillet og sikkert ogsaa indbundet i Leipzig“. Paa hans gengivelse er ryggen dekoreret med svungne ornamentter, men exemplaret i Mario Krohns samling som er det eneste Kgl. Bibl. ejer (fig. 24), har udekoreret ryg, da det, som mæcenatsexemplar paa vélin, er lavet over bogen (hel chagrin). Ryg og rammer har maattet forgyldes i haanden, mens forpermen efter lædergøringen har ladet sig stikke saa langt ind i forgylderpressen at vignetten kunde trykkes paa midten. Den er endnu daarligere graveret, end det tilsvarende træsnit i bogen er skaaret; man kan blot sammenligne med blyanttegningen i Kunst-Udgaven 1903.

Da 2. oplag udkommer i juli 1854 averterer Reitzel at man „har ladet indbinde et lidet Parti i Shirtingsbind, forsynet med specielt dertil komponerede Forziringer“. Prisen er 2 rd. 80 sk. + 72 sk. for bindet. Paa boghandlermødets udstilling 1856 og paa industriudstillingen i Aalborg 1859³⁶⁾ har Clément bl. a. udstillet Andersens Eventyr. 1859 er der vedføjte pris i katalogen: 3 rd. 3 mk., hvilket er 8 skilling mindre end Reitzels pris 1854. Det maa dog antages at være denne udgave, men om der har været forskellige indbindinger skal ikke kunne siges, da Kgl. Bibl. ikke har noget komponeret bind dertil, ikke engang i Laage-Petersens samling. Paa auktion er set et bind hvis sidedekoration er den lille havfrue lænende sig til marmorstatuen, mens ryggen har forskellige eventyrmotiver, alt ef-

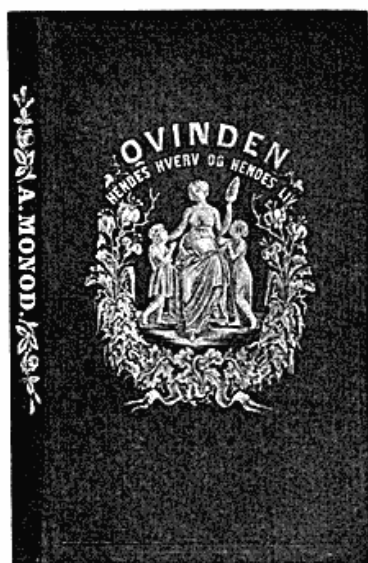

Fig. 28. Monod, 18(53)54, stor 8°.

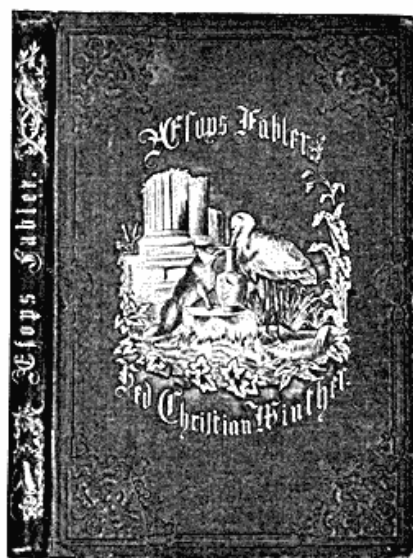

Fig. 29. Æsops Fabler, 18(58)59.

ter Vilhelm Pedersens tegninger. Rygdekorationen er ogsaa brugt til vælskbind, og et saadant har Kgl. Bibl. i Vilhelm Bruuns samling (fig. 25). Til Andersens illustrerede Historier, 1855 (fig. 26) er Vilhelm Pedersens slutvignet som Pietro Krohn i Kunst-Udgaven kalder „Drengen med Blomsterkurven“, anvendt til dekoration; den blindtrykte kantramme gaar igen paa separatindbindingen af de forskellige hefter af Nye Eventyr og Historier 1858 ff.³⁷).

Samme aar som Andersens Historier, til jul 1855, udkom Fortællinger og Vers for Børn, ved Gotfred Rode (fig. 27). De legende børn paa bindet er ikke hentet fra bogens mange illustrationer; heller ikke fra noget omslagsbillede, for bogen udsendtes kun indbundet, sikkert af Clément der har udstillet den 1856. Paa samme udstilling har W. J. Ursin Monods s. 151 nævnte bestseller Qvinden. Det er sikkert 3. oplag, 18(53)54, som haves i et lysegrønt bind (fig. 28) hvorpaa en moder med to børn danner gruppe. En børnebog hvor bindets figurer er hentet fra dyreriget har vi i Christian Winthers oversættelse af en engelsk bearbejdelse af Æsops Fabler, 18(58)59 (fig. 29). Illustrationerne er skaaret af Kretzschmar i Leipzig men bindets ræv og stork hører ikke dertil. Clément har bogen paa Aalborg-udstillingen 1859 til 8 sk. mere end Philipsen³⁸) som reklamerer med „et dertil forfærdiget pragtbind“³⁹).

1854 nævner Clément i en annonce⁴⁰) blandt bøger hvortil han har shirtingsbind eller skindrygge: Thorvaldsens Biographie ved Thiele. Hvil-

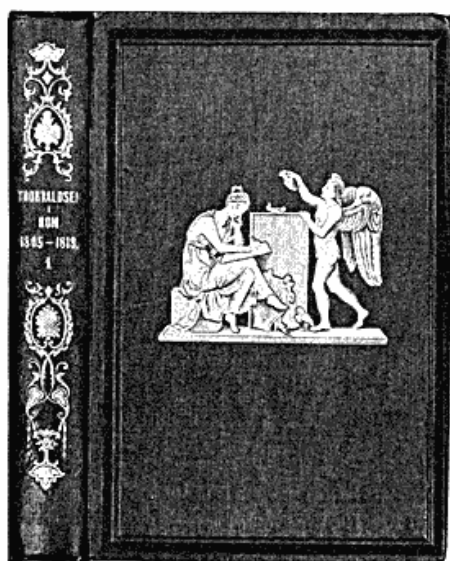

Fig. 30. J.M. Thiele: Thorvaldsen i Rom, I, 1852, stor 8°.

Fig. 31. P.L. Møller: Det nyere Lystspil i Frankrig og Danmark, 1858.

ken af de to kategorier bogen hører til er uvist, men der foreligger et usigneret komponeret shirtingbind til Thorvaldsen i Rom, I, 1852 (fig. 30) som efter sit materiale (shirting og forsatspapir) at dømme skulde være samtidigt. Dekorationen *A genio lumen*, en allegori over kunst og videnskab, hører til Thorvaldsens smukkeste relieffer, hvad den daarlige gravure ikke helt har kunnet udslette. Det andet her gengivne skulpturelle bind (fig. 31) har forsaavidt ogsaa tilknytning til antiken som det præsenterer en *Thalia* (*La comédie*) dog ikke i klassicistisk, men i det andet franske kejserdømmes stil. Bogen er P. L. Møllers stadig friske guldmedaljeafhandling *Det nyere Lystspil i Frankrig og Danmark, 1858*, og pladen er graveret efter titelbilledet, et helsides træsnit af Henneberg „udført efter en smuk figur (af Leharivel-Durocher), som saaes paa sidste Pariser-Udstilling“.

Fra den nordiske mytologi har man hentet en gudinde til *Yduns Aarsgave, udvalgte danske Digte, ved C. Molbech, 1854* (fig. 33, privateje). Hun er en formindsket gengivelse af træsnittet efter Constantin Hansens tegning i første bind af Fabricius' *Danmarkshistorie* der var afsluttet samme aar. Rygdekoration og Clément's etiket er som Robert Fultons (se ovf. s. 152 og fig. 15) og paa bagsiden staar en blindtrykt lyre som er et indicium for at det er Clément Lose sigter til (1960/179) med sin bemærkning om at en københavnsk bogbinder ønskede beslaglæggelse af bind

Fig. 32. Frederik Barfod: Fortællinger af Fædrelandets Historie, 2. udg. 1858, stor 8°.

Fig. 33. Yduns Aarsgave, saml. og udg. af C. Molbech, 1854.

importeret fra Tyskland samtidig med at han selv paaførte de svenske bogbindere en ganske tilsvarende konkurrence. Den svenske bog det gælder, er den litterære kalender Freja for 1855 udgivet 1854 i Lund, et side-stykke til Ydun. Udgiveren, Malmö-redaktøren B. Cronholm, var en bekendt af Molbech, og bindet er tydelig nok kopieret efter Yduns, samme mønster i samme røde shirting, titel i buesats, Constantin Hansens gudinde fra Fabricius, og det vigtigste: med den samme blindtrykte lyre paa bagsiden, – men af gode grunde ingen etiket. Et dokumentarisk bevis for at Clément er synderen kan ikke føres; der findes ingen breve fra ham blandt Cronholms papirer i Universitetsbiblioteket i Lund, hans eget arkiv er tabt, og hans replik til Lose er ikke paa plads i processens akter.

Den allegoriske kønsfælle som Ydun her er sammenstillet med, staar paa Frederik Barfods nationalistiske Fortællinger af Fædrelandets Historie, 1853. I det følgende aar tilbyder Gyldendal bogen til 3 rd. indbd. og 3 rd. 40 sk. i presset bind, men paa forlangsedlen til 2. udgave, 28.2.1857, hedder det mere ligeud paa Peer Degns manér: simpelt indbd. og smukt indb. Det er 2. udgave i sidstnævnte indbinding (med Cléments signatur i blindtryk paa forsidens kantramme) her gengives (fig. 32) da det forhaandenværende exemplar af originaludgaven (der har etiket som Ydun) er for medtaget. Rygdekorationen er ændret og figuren paa siden lidt større men ellers den samme: Elisabeth Jerichau Baumanns Dan-

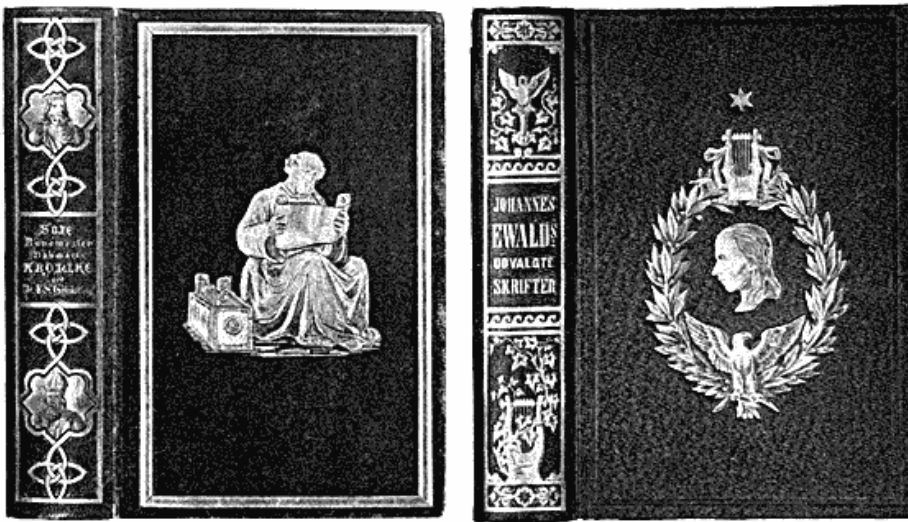

Fig. 34. Grundtvigs Saxo, 1855, stor 8°. Fig. 35. Liebenbergs Ewald-udvalg, 1855.

mark efter maleriet 1851 der ganske vist ikke mere hænger fremme paa Glyptoteket, men hvis rolle endnu, skønt forestillingen om Mor Danmark er en noget anden, ikke er udspillet da det stadig gør merkantil nytte som firmamærke; men dets første anvendelse indenfor brugskunsten er sikkert paa bindet til Barføds bog⁴¹).

Fra den slags figurer er der kun et lille spring til et fantasiportræt som Saxo der sidder paa 2. udgave af Grundtvigs oversættelse, 1855. Foruden et shirtingsbind (et saadant udstiller Clément 1856) har Kgl. Bibliotek i Mario Krohns samling et rødbrunt gedekindshelbind (fig. 34) med poseindhængning. Det er Grundtvigs eget exemplar, sendt ham med tilskrift fra forlæggeren C. G. Iversen, og senere gaaet i arv til Svend Grundtvig.

Historisk hjemmel haves derimod for portrættet paa Liebenbergs eetbindsudgave af Ewalds Udvalgte Skrifter, 1855 (fig. 35). Det kan føres tilbage til Clemens' stik foran i udgaven 1780, selvom en del af ligheden er gaaet tabt undervejs. Et blaåt exemplar har midt paa bagsiden et stort 1855 og er signeret W. J. Ursin som 1856 har udstillet to eksemplarer, formentlig i forskellig farve. Desuden haves et par eksemplarer uden aars-tal med variation i kantrammen⁴²).

Fuldtdekorerede bind. Skønt bindet til Peder Paars 1844 (fig. 1) tidligst kan være fra 1854, er det alligevel det ældste observerede bind med fuldtdekoreret forside. Karl Madsen⁴³) kalder decorationen ret net, og naar han betegner ophavsmanden som en ukendt kunstner, maa han have for-

Fig. 36. Eros ved H. P. Holst, 18(57)58, 12°.

Fig. 37. Winther: Sang og Sagn, 1858.

kastet den nærliggende tanke at det kunde være P. Klæstrup som dog havde leveret illustrationer til en udgave i større format 1845.

Fra 1854 er det 1960/178 afbildede, omstridte bind til 2. udgave af Molbechs Dæmring. Det er som omtalt lavet hos Jul. Hager i Leipzig der ogsaa var P. G. Philipsens foretrukne leverandør⁴⁴). Ingeborg Olrik³⁴) anfører Molbechs navn blandt de forfattere til hvis digtsamlinger H. Olrik har tegnet bind; menes der dette, maa man antage at den tyske gravør har været uheldig med at overføre tegningen af den harpespillende engel til pladen; denne er, tildels i ændret form, brugt flere gange siden.

Til de allerede nævnte bind hvis plade har gravørsignaturen R. Schubert, Berlin, kan ogsaa føjes et fuldtdekoreret. Det er en antologi i lommeformat, Eros, 18(57)58 (fig. 36) udgivet af H. P. Holst hvis navn er indkomponeret i decorationen. Næste aar (9.10.1858) averterer Philipsen Eros sammen med en anden bog i amorinbind med bemærkningen „disse Artikler egne sig til Presenter“; den anden „artikel“ er 2. oplag af Christian Winthers Sang og Sagn hvis decoration man ialfald kunde gætte paa var tegnet i Danmark (fig. 37).

Ogsaa blandt de fuldtdekorerede bind findes ét med forfatterportræt, naturligvis af en berømt: H. C. Ørsted. Allerede ved udsendelsen af 1. og 2. udgave (1849 og 51) averterer Høst Aanden i Naturen „elegant indbundet“ og „smukt indbundet“ i flæng, og til julen 1853 de 9 bind Samlede Skrifter, 1850–52, hvoraf Aanden i Naturen udgør de to første,

Fig. 38. Ørsted: Aanden i Naturen, 18(55)56.

Fig. 39. Oehlenschläger: Aladdin, udg. af Liebenberg, 1857.

i pragtbind. Da dette værks 3. udgave 18(55)56 udkommer (fig. 38) siger han (24.11.1855): „Jeg har til Ørsteds værk i den nye udgave ladet forfærdige Pragtbind med dertil skaarne Stempler ... 500 indbundne Exemplarer ligge færdige til at udleveres“. 1858 er de 500 eksemplarer gaaet, for da meddeler Høst (16.10.) at han igen har faaet et parti indbundet. Høsts gamle leverandør Ursin udstiller bogen 1856, saa det er sikkert hans produkt.

Skønt man skulde tro at Høst i de ti aar forlagsretten til Oehlenschläger var hans, havde mættet bogmarkedet for lange tider, varede det dog kun et par aar før der i 1857 stiftedes et Selskab til Udgivelse af Oehlenschlägers Skrifter (hvis arkiv synes tabt). Frugten af selskabets virksomhed blev Liebenbergs 32-bindsudgave, 1857-62, hvoraf der kom en række særtryk. Konkurrencen med Høsts restoplag blev meget skarp, saa det er naturligt at selskabet ogsaa prøvede de komponerede binds slagkraft. Aladdin forelaa til julen 1857 i „elegant Shirtingsbind med rig Forgyldning og Guldsnit“, og det kan siges at forgyldningen er mere rig end godt er (fig. 39). Paa udstillingen i Aalborg 1859 har Clément udstillet Aladdin i et bind til samme pris som selskabets, og i fortegnelsen over prinsesse Alexandras bog gave som Clément ogsaa har indbundet, hedder det om Aladdin: „Forsiringerne til bindet componerede af H. Olrik“³⁷).

Den eneste af alle de her opregnede bøgers forfattere fra hvem der hid-

til har kunnet findes udtalelser om bindene, er Chr. K. F. Molbech. Det skyldes at Molbech 1853-64 sad som professor i Kiel, saa at den diskussion som for de andre forfatteres vedkommende – hvis de da overhovedet har interesseret sig derfor – er blevet ført mundtlig, i hans tilfælde blev nedfældet i breve, som findes paa Kgl. Bibl. Det første (NkS. 4° 2937) er fra Molbech til en af brødrene Reitzel. Det angaar 2. udgave af hans rejsebilleder *En Maaned i Spanien* der kom hos Reitzel 18(55)56 (fig. 40) og som kun averteredes indbundet og med guldsnit (2 rd. 24 sk.). Dekorationen skyldes vor tidligste professionelle arkitekturmaler Heinrich Hansen. Rygtitlen lyder kort og godt: Molbech i Spanien.

Brevet er dateret 8.12.1855: „Hermed, kiære Hr Reitzel! sender jeg de sidste Correcturer tilligemed Prøvebindet, som i det mindste skinner, for ikke at sige „gloer“ nok – men som jo forresten er ganske kiønt. Nogle Bemærkninger desangaaende har jeg skrevet i et Brev til Clément, som jeg beder Dem være saa god at sende ham, og som jeg vil haabe, han retter sig efter. De angaae navnlig Lærredet, som jeg finder altfor simpelt og grovt. Lad ham heller tage et Par Skilling meer for Bindet, og bruge smukt Lærred. Forsaavidt forskellige Couleurer skulle anvendes, saa beder jeg Dem erindre ham om, hvad jeg alt engang har skrevet, at han vælger, hvad man kalder *rene* Farver: *dunkelrødt* – ikke den sædvanlige Teglstenscouleur, som jeg ikke kan fordrage, og en smuk reen *lysgrøn* Farve, som man ofte seer paa Bindet af engelske Bøger. Men Lærredet maa nødvendig være finere. Et indbundet Exemplar vil Bogb. sende Dem, og dette beder jeg Dem, strax, før Bogen kommer ud, i mit Navn at tilstille H. Hansen. Af mine egne Exemplarer 3: dem, som De vel er saa god at tilstaae mig, beder jeg om 3 indbundne og 3 heftede maae blive sendte herover, foruden *eet* (liig det til Hansen), som jeg har bestilt hos Clément ...“. Det sidstnævnte exemplar og exemplaret til Heinrich Hansen er øjensynlig af særlig forarbejdning, maaske i fuldskind.

Oplaget (dels i sort, dels i rødt shirting) naaede lige akkurat at blive færdig til jul, og allerede 28.12. skriver faderen C. Molbech der havde megen interesse for bogudstyr, til sønnen⁴⁵): „Din nye – eller rettere fornyede bog, *Reisen i Spanien*, har jeg for min Deel heller ikke faaet og knap seet. Den har erholdt en moderne og glimrende Paaklædning, men Linnedet 3: *Papiret* svarer ikke dertil. Hvad Reitzel tænker paa, som skal have ladet 600 Exemplarer indbinde i et sligt kostbart Bind til 2-3 Mark Stykket, begriber jeg ikke. Men det maa være dig kiært, at han maa be-
trachte Bogen som classisk – i det mindste qua Jule- og Nytaars-Artikel, og at han saaledes venter sig, at hvad der nu bliver liggende, kan gaae af ad Aare, eller i senere Aars Jule-Messe“.

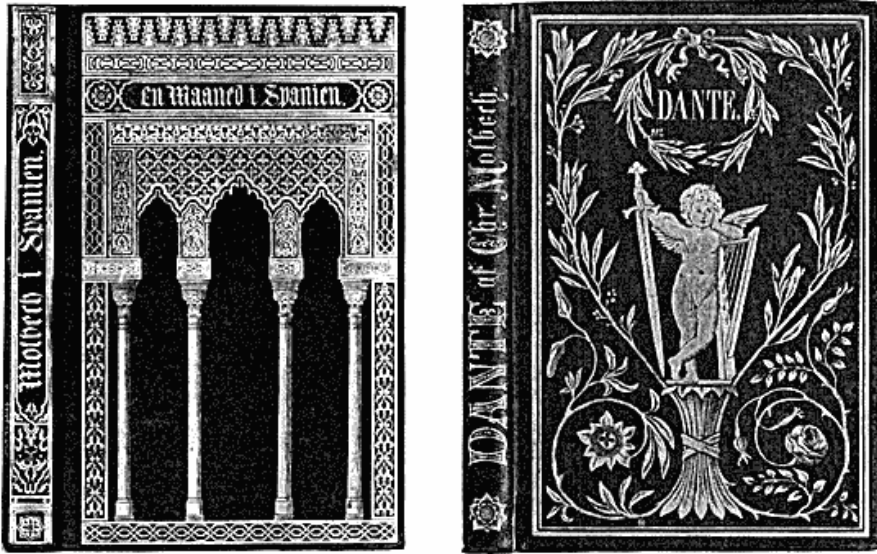

Fig. 40-41. Heinrich Hansens og Frølichs bind til Molbechs bøger 1856. Dante 12°.

Det maa være rigtigt nok hvad den gamle siger, at han knap har set bogen, ialfald har han ikke set ryggen, for saa vilde han uvægerlig have gjort ophævelser over rygtitlen. Det gjorde imidlertid sønnens nære ven, filosofen Hans Brøchner i et brev fra København 6.1.1856⁴⁶): „Den nye Udgave af din „Maaned i Spanien“ har jeg seet; Hansens Tegning til Decorationen paa Omslaget [!] finder jeg meget smuk og Udstyrelsen af Bogen god; men har Du lagt Mærke til den taabelige Titel, man har sat bag paa Bogen? Der har vel ikke været Plads til at anbringe hele Titelen, saa har man forkortet den til „Molbech i Spanien“ ad modum „Peter in der Fremde“⁴⁷). Havde de Kameler endda sat et (:) efter dit Navn, saa kunde det til Nød have gaaet an; nu faaer man et lidt comisk Indtryk“. Heri maa man give Brøchner ret, ligesom i at bindet er vellykket; til at tegne et bind der skulde give indtryk af Alhambras pragt, var valget af Heinrich Hansen heldigt. Reitzel var ogsaa godt tilfreds, for 1863 brugtes pladen igen til H. C. Andersens rejsebog „I Spanien“. Denne titel blev indsat i forsidens felt der var afpasset til Molbechs længere titel, og som derfor i denne omgang kom til at virke umotiveret langt og bart; denne nye version af forsidens er gengivet i Bogvennen 1953 s. 21 efter exemplaret i Laage-Petersens samling. Rygtitlen har faaet den væsentlige forbedring at det lille i er blevet rettet til et stort I.

Under sit ophold i Rom 1846-47 havde Molbech sluttet venskab med Lorenz Frølich, og ham blev det der kom til at tegne bind til Molbechs

næste bog (fig. 41), 2. udgave af tragedien Dante, som Heiberg havde forkastet til Det kgl. Teater med endel spektakel tilføje, og som læseverdenen maaske derfor havde interesseret sig saa stærkt for, at Lose & Delbanco i september 1856 kunde udsende en ny udgave samtidig med 3. udgave af Dæmring, ligesom denne indbundet hos Jul. Hager i Leipzig. Man tør ikke gaa for haardt irecte med kunstneren over at midterfiguren ikke er af samme dekorative virkning som planteslyngene, for her har forfatteren givet sine direktiver i et utrykt, udateret brev som ligger i Frølichs papirer paa Kgl. Bibl. (NKS. 4° 3386):

Kiære Ven!

Søndag.

Indlagt sender jeg dig et Papir med Angivelse af Bindets Størrelse. Med Hensyn til den Tanke, der skal udtrykkes ved Engelen i Midten, vil jeg foreslaae, at han læner sig til Harpen, men holder Sværdet slapt i den nedhængende venstre Haand – thi *Sangen* var dog Dantes egentlige Vaaben. Kan du faae Tegningen færdig medens du er her i Byen, gjør du mig en dobbelt Tieneste, og, for en Sikkerheds Skyld, vil jeg bede dig trække den op med Pen, da den jo skal forsendes og let kunde udviskes. Vi sees jo dog endnu inden Afreisen?

Din Chr. Molbech

Gjør ikke Bogstaverne paa Rygtitelen (Dante af Molbech) for store, men lad den træde frem med et beskedent Væsen.

Sværdet kom nu ikke til at hænge i en slap venstrehaand, hvad der ogsaa havde set kejtet ud, men blev gjort saa langt og rejst paa højkant, saa drengen maa holde højre arm ivejret for at naa fæstet. Hvad der har fremkaldt denne ændring véd vi ikke, men heller ikke den ny udformning er heldig, og i et brev, dateret Kbh. 3.10.56 skyder Molbech skylden paa gravøren: „...Jeg sender dig med dette Brev et Exemplar af Tragedien „Dante“. Havde jeg ikke seet din Tegning, vilde jeg være tilfreds med den forgyldte Engel – nu er jeg det naturligvis kun relativt ...“. Rygtitlen taler han ikke om, men den er ogsaa blevet efter ønske, eftersom „af Chr. Molbech“ staar med mindre bogstaver. Helt vellykket er bagsiden, for dér er efter skik og brug forsidens dekoration gentaget i blindtryk med udeladelse af figuren, saa at harmonien ikke brydes.

Aaret efter fik Frølich en ny opgave, fremkaldt af 1850ernes største poetiske begivenhed. Christian Winther hvis digteriske rénommée længe havde været synkende, rettede det op med eet slag da han sidst i november 1855 udsendte Hjortens Flugt. Den furore bogen vakte kan aflæses i salget: 1000 eksemplarer gaet paa fjorten dage, tre oplag paa syv uger

Fig. 42. Frølichs bind (helchagrin) til Hjortens Flugt, 18(57)58. Forsidens dekoration er gentaget i blindtryk paa bagsiden. I hjørnerne foroven staar Rhitra og kongen som rækker efter hende; imellem dem ses uglen hvis hjerte skal faa hende til at tale, og den gyldne snog der er hendes trolddomsamulet. Forneden staar den knejsende hjort med guldkorset mellem Junker Strange og Ellen. Afgørende for den dekorative virkning er de akantusslyng som udfylder alle mellemrum. Paa bindets ryg ses Folmer Sanger med sin lut. Formatet er 12°.

(hver med sine trykfejl, siger gamle Molbech⁴⁸), store tal efter datidens forhold. Til 4. oplag, 18(57)58 fik man bedre tid og skulde da naturligvis have et komponeret bind (fig.42). En læser hvis begejstring havde givet sig kunstnerisk udslag, var Frølich der 1856 paa eget forlag publicerede en suite store litografier, Sex Blade til Hjortens Flugt, som ogsaa gjorde lykke⁴⁹). Det var da nærliggende at lade ham tegne bindet, saameget mere som han jo lige havde leveret tegning til Dante-bindet. Figurerne er ikke gentagelser fra litografierne selvom der er reminiscenser i enkelte træk. Man maa give bindet fortrin for bladene; i de situationer de har fælles er der mere hold paa figurerne i det lille format. Udmærket støtte har kunstneren haft af gravøren hvis arbejde er excellent; han har fremhævet figurerne saa det ser ud somom de er trykt med særlig straalende guld, ved at give alt det øvrige, rent dekorative, en ganske fin, dæmpende skravering.

Hendriksen mener at bindet rimeligvis er lavet i Leipzig, i billedunderskriften siger han endda uden forbehold: „først Leipzig senere Imm. Petersen“. I Aalborg 1859 udstiller Clément bogen, men da hans pris er 48 sk. højere end Reitzels, er det maaske ikke Frølichs bind. Det fine gravørarbejde peger ogsaa mod Leipzig, og i gravuren er der desuden en lille fejl som snarere en udenlandsk end en dansk gravør kunde begaa, nemlig forfatternavnets form paa rygtitlens flagrende baand: CHR. WINTER. Denne stavfejl er rettet paa 5. oplag der kom i oktober 1864 (privat-eje), men det er dog ikke den eneste ændring i pladen; i midtermedaljonen er luftens skravering fjernet, saa himlen har shirtingets farve. Disse

to detaillier viser at det ikke er 4. oplag Hendriksen har gengivet. Det smukke bind er siden forsimplet ved at de oprindelig skraverede partier er trykt i sort farve med en særlig plade, og kun figurer samt titel i guld. I 1929 oplevede bindet 21. oplag.

At det har foreligget i december 1857 og at det ikke allerede er lavet til et af de tidligere oplag, ved vi fra Christian Winther selv. I Mario Krohns samling paa Kgl. Bibl. findes det her gengivne exemplar i sort chagrin og med teksten trykt paa saa tykt vélin at rygdekorationen virker for smal. Foran paa et hvidt blad har digteren skrevet til hustruen:

Til Julie.

En gammel Bog i nye Klæder
 Jeg bringer Dig; thi Sangens Røst
 Har længe ligget som i Kjeder,
 En Fange i mit tause Bryst.
 Men snart, jeg haaber, skal den sjunge,
 Gjenfødt i Digterkildens Elv;
 Og da – det Gamle og det Unge
 Tilhører Dig jo, som jeg selv!

I December 1857.

Din C.

Som før sagt har studierne over vore ældste komponerede bind kun været igang i det sidste par aar, endda med længere afbrydelser. Skønt flere bind er dukket op mens arbejdet har staaet paa, er materialet stadig ukomplet idet adskillige bind hvis existens er sikker nok, ikke har været tilgængelige ved denne lejlighed⁵⁰). Faar man engang en komplet samling bind og navnlig flere oplysninger fra andre kilder til raadighed, vil der nok kunne korrigeres en hel del i det her fremførte og tages bestemt stilling til det meget der her er holdt svævende. Kender man den varsomhed hvormed de engelske bindhistorikere trods (eller maaske netop paa grund af) deres livslange erfaring udtrykker sig, forstaar man at der overfor resultaterne af de her anstillede undersøgelser maa tages alle forbehold.

NOTER

Forkortelser: AA = Adresse-Avisen (Kjøbenhavns Adressecomptoirs Efterretninger).
Bht. = Dansk Boghandlertidende.

¹⁾ Annonce fra P. G. Philipsen, AA 22.12.1846, har prioritet for det 1960/183 note 13 anførte. – ²⁾ Tysklands førende stilling paa dette omraade var saa absolut, at gravørfaget (ligesom forgylderhaandværket) endog i Frankrig var paa tyske hænder, se Michel: *La reliure française commerciale et industrielle*, Paris 1881, s. 90 ff. – ³⁾ Se saaledes den af Michael Sadleir udgivne serie *Bibliographia, Studies in Book History and Book Structure 1750–1900*, London & New York (findes paa Kunstindustrimuseets Bibliotek). Vol. 1 er udgiverens *The Evolution of Publishers' Binding Styles 1770–1900* (1930). Vol. 6 som har særlig interesse i denne forbindelse, er John Carter: *Binding Variants in English Publishing 1820–1900* (1932). Et kolossalt materiale indeholder Sadleir's *XIX Century Fiction, a Bibliographical Record based on his own Collection, I–II*, Cambridge 1951. I nær tilknytning til disse to forskere har Joseph W. Rogers i Hellmut Lehmann-Haupts samlingsværk *Bookbinding in America, Portland, Maine, 1941*, s. 129–185 skrevet om *The Rise of American Edition Binding*.

^{3a)} Det gælder fx. et mørkeblaat komponeret bind der tidligst kan være fra 1870erne men som indeholder Krummachers Parabler, 1856. – ⁴⁾ Aarsberetning fra Forening for Boghaandværk 1915/16, s. 7 f., se 1960/151 og 157. – ⁵⁾ Bht. 1857/58 s. 66. – ⁶⁾ Se fx. Bht. 1857/58 s. 96, annonce fra Clément. – ⁷⁾ Fra 1855 haves H. F. Rørdam: *De danske og norske Studenters Deltagelse i Kbh.s Forsvar*, i et saadant forlagsbind. Ofte ses bindsider med blindtrykt kantramme men ellers udekoreret, fx. Holbergs trende Epistler, 1857 (privateje) og Livingstones *Reise i Syd-Afrika, 1858–59*. Begge bindtyper har desuden fundet rig anvendelse til privatarbejde med haandforgylt titel. – ⁸⁾ „Nogle betragtninger over de danske saakaldte komponerede bind“, udsendt duplikeret oktober 1960.

⁹⁾ N. L. Høyen: *Skrifter*, III, 1876, s. 378. – ¹⁰⁾ Afbildet hos Arne Nygård-Nilssen i *Refsum-festskriftet Bokbinderkunst til fest og til hverdag*, Oslo 1937, s. 131, jvf. sst. s. 138 hvor det opfattes som et bind fra 1840erne. Exemplaret har tilhørt Edvard Collin, hvis karakteristiske nummerseddel ses paa bagsiden. – ¹¹⁾ Paa lignende maade bliver det ofte forekommende bind til Christian Winthers *Haandtegninger*, 18(45)46, efterdateret af etiketten J. W. Tribler, St. Helliggeiststræde 144, hvortil denne bogbinder ikke flyttede før 1856. Et andet bind til samme bog er formodentlig ogsaa fra 1850erne; paa forsiden er, med en plade signeret R. Schubert [Berlin] trykt en pige bekransende en lyre.

¹²⁾ Carter 1932 (se note 3 ovf.) plate II litra I. – ¹³⁾ Bht. 25.10.1862. – Om bindet til 5. opl. 1865 se Gustav Strand (note 8 ovf.) s. 2. – ¹⁴⁾ AA 16.7. og 30.10.1845. – ^{14a)} Under korrektoren har jeg desuden set et brunviolet exemplar i privateje. – ^{14b)} Brev fra Oehlenschläger til datteren Maria Konow 28.4.1844. Kgl. Bibl. Ny kgl. Saml. 4to 3694. Høsts arkiv er tabt. – ¹⁵⁾ M. Goldschmidt: *Livserindringer og Resultater*, I, 1877, s. 417. – ¹⁶⁾ Se J. L. Lybecker: *Erindringer fra mine Læreaar*, 1918, s. 122 f., det dér omtalte satiriske blad findes i Kgl. Bibl.s billedafd. – ¹⁷⁾ I sine *Bidrag til den oehlenschlägerske Literaturs Historie*, I, 1868, s. 202 og 204, siger Liebenberg mærkelig nok at han ikke har kunnet finde disse titelblade.

¹⁸⁾ I *Breve og Aktstykker vedrørende J. L. Heiberg*, III, 1949, s. 120 takker C. Molbech 11.2.1846 for „denne meer end udvortes smukke og smagfulde Julegave“. –

¹⁹⁾ fx. Ideen-Magazin (se ovf. s. 140) tvl. VII, XV, XXX. I Vilhelm Bruuns samling findes Chr. Winthers Digtninger, 1843, i vælskbind hvis haandforyldte ryg ligger meget nær opad Urania. – ²⁰⁾ Digte 18(46)47 i Laage-Petersens samling, med forfatterdedikation „Nytaarsmorgen 1847“, har blindtrykte sider (trykt i skruepresse?) og haandforyldt titel; det er kun set i dette ene exemplar og tør derfor ikke regnes som forlagsbind. – ²¹⁾ Hertz: Kong Renés Datter, 3. opl. 1847 (privateje), 4. opl. 1854. – Forskellig cartouche paa 1. og 2. oplag af den amerikanske børnebog Peter Parleys Fortællinger, 1848 og 1853. – Chr. Winther: Nye Digte, 18(50)51, og H. P. Holst: Sicilianske Skizzer, 18(52)53 har fælles cartouche.

²²⁾ I forbindelse hermed kan det anføres at Cléments efterfølger Immanuel Petersen senere har indrømmet at den tyske konkurrence gav de danske bogbindere et tiltrængt skub fremad, se Gustav Philipson: Af min Urtegaard, 1923, s. 56. – ²³⁾ Af 1. opl. tillige et exemplar med afvigende blindtrykt dekoration og signeret A. F. Jürs (senest 1852). – Ogsaa i Norge haves bind med denne cartouche: Andreas Munchs Nye Digte, Christiania 1850, afbildet hos Arne Nygård-Nilssen (se note 10 ovf.) og Jørgen Moe: Digte, s. st. o. a. med etiket: F. W. Ad. Beck, Bogbinder, Pap- og Lædergalanteriarbejder, Christiania, og med ejerdatering 13.6.1851. – ^{23a)} Dickens: Julephantasie, 4. opl. 1875.

²⁴⁾ Andre bind med delfiner eller delfinhoveder: H. A. Hansen: En Efteraarsblomst, 1856 (UB I). Christian Adam (o: Carl Andersen): Strid og Fred, 1858, har samme cartouche som Bjørnsøns Arne, Bergen 1858 og antologien Ved Løvfaldstid, Christiania 1867. – Cartouche med fugle: Hertz: Toniaetta, 18(49)50, med ejerdatering feb. 1850. – ²⁵⁾ Samme aar kom To Eventyr af Hoffmann hos Schönberg med en kedelig og noget umotiveret snix paa forsiden. – ²⁶⁾ Andre særprægede Wøldikebind: Livingstones Reise, 1858–59, Clément, jvf. note 7. – Wildenhahn: Spener, 1859. – Bergman: Gustav III, 1859, sort med rød oeil-de-boeuf-marmorering, hvorpaa den blindtrykte cartouche kun anses; i foryldning kan den ses paa Hauch: Valdemar Seier, 1862. – G. B[etzonich]: Dansk Soldaterliv, 1860, Clément. – Uinteressante er Wildenhahn: Luther og Melanchthon, 18(56)57 (pladen signeret R. S[chubert, Berlin]) og Sangbog for danske Soldater 1860. – Et par bøger fra andre forlag hvis bind ligner Wøldikes: W. Irving: Mahomed's Levnet, Schönberg 1858, og Longfellow: Hiawatha, Wroblewsky 1860.

²⁷⁾ Hjørnedekorationen gaar igen flere gange, endda saa sent som 1882 paa bagsiden af Ebers: Ægypten. – ²⁸⁾ Carl P. Nielsen: Danmarks Bogbindere, 1926, s. 239. – ²⁹⁾ Andre lyrebind: Ny Folke-Visebog, 2. opl. Odense 1854. – Et bind indeholdende Povl Rytter's Viser og Vers [af C. Ploug], 18(46)47, og C. Ploug: En Samling Digte, 2. Samling, 18(53)54, ejerdatering juleaften 1854; desuden exemplar paa UB I i lignende bind med enklere blindtryk; begge signeret C. Schmidt. Samme bind ogsaa brugt til 1. samling alene (set i antikvarboghandelen) men næppe før 1854, da man i 1846 ikke vilde give den pseudonyme samling rygtitel C. Ploug, Digte. I privateje er set 3. Samling, 1861, i samme bind. – Gotfred Rode: Digte, 1857.

³⁰⁾ H. V. Martensen: 25 Aar i Reitzels Boglade, 1904, s. 7f. – ³¹⁾ Blindtrykt palmegren: Martin Hammerich: Ewalds Levnet, 1860. – Foryldt kors og alterkalk (foruden paa salmebøger): Pragtbibelen (1960/166), bindet vistnok fra 1854. – Foryldt, opslaaet bibel: Bloch Suhrs bearbejdelse for konfirmandinder af Mme Necker de Saussure: Qvinden, 2. udg. 1856. – ³²⁾ ligesom dekorationen paa Ossians Digte 18(49)50; averteres kun indbundet. 1856 udstiller Ursin bogen (i dette bind?). – ³³⁾ s. 81 i det i note 2 anførte værk. – ³⁴⁾ Et gammelt dansk kunstnerhjem i mindets lys, Aabenraa 1917, s. 13. – ³⁵⁾ Se Gustav Strand (note 8 ovf.) s. 2.

³⁶⁾ Fortegnelse over de Gjenstande, som findes paa Industrie-Udstillingen i Aalborg 1859 s. 28. — ³⁷⁾ Det klassiske bind (nissen og englen vipper) til den første tobindsudgave af Eventyrene, 1862–63, daterer Hendriksen til 1860 og tilskriver det Constantin Hansen men formoder det er lavet i Leipzig. Det er ganske vist paa auktion truffet siddende omkring de fire hefter Nye Eventyr og Historier udsendt samlet 1860, men dets ældste sikkert daterbare forekomst er 1863 paa det exemplar af denne samling (nu i Andersen-museet i Odense) der staar i Fortegnelse over Bøger, modtaget af Prinsesse Alexandra som Erindringsgave 1863, og som er indbundet (o: indhængt paa pose i helchagrind!) af Clément der opgiver H. Olrik som kunstneren.

³⁸⁾ Bht. 1858/59 s. 98. — ³⁹⁾ En anden børnebog med figurlig dekoration: Robin Hood, overs. af Maria Bojesen, 18(48)49, bindet maaske senere da litografierne ikke, som annonceret ved udsendelsen, er illumineret. — ⁴⁰⁾ Bht. 12.8.54. — ⁴¹⁾ Figuren gaar igen paa Fabricius' Danmarkshistorie, 1854–55 og Ed. Erslev: Den danske Stat, 1855–57, begge set i antikvarboghandelen. Erslev er udstillet i Aalborg 1859 af Clément der ogsaa har indbundet den til Alexandras brudegave, i hvis katalog er tilføjet: Forsiringerne ere komponerede af H. Olrik. — ⁴²⁾ Andre forfatterportrætter: Oehenschläger se s. 153 under cartoucher, H. C. Ørsted s. 162 f. under fuldtdekorerede bind, Luther se note 26. Desuden Sofokles, overs. af N. V. Dorph, 1851–52. — ⁴³⁾ Illustrationerne til Peder Paars, 1919, s. 57. — ⁴⁴⁾ Gustav Philipsen: Af min Urtegaard, 1923, s. 56. — ⁴⁵⁾ Chr. Molbech og hans søn Chr. K. F. Molbech, en Brevveksling udg. af O. C. Molbech, 1908, s. 163. — ⁴⁶⁾ Hans Brochner og Chr. K. F. Molbech, en Brevveksling udg. af Harald Høffding, 1902, s. 182 f. — ⁴⁷⁾ Der Peter in der Fremde, skæmte-digt i Nürnberger-dialekt af Konrad Gröbel (1736–1809), efterlignet paa højtysk af andre digtere. Handler om en ung mand der vandrer ud i verden men taber modet ved den første korsvej og vender hjem. — ⁴⁸⁾ s. 167 i den note 45 nævnte brevudgave. — ⁴⁹⁾ Et smukt udkast til Junker Strange paa den faldne hjort har Hendriksen gengivet i værket Lorenz Frölich, 1920–21, s. 274. — ⁵⁰⁾ Tildels gælder det betydelige bøger som Moritz' Guderlære, (1846)47, Grimms Folke-Eventyr, 1853, Svend Grundtvig: Gamle danske Minder, 1854 ff. (Clément; ubenyttet udkast af Constantin Hansen i Kobberstiksamlingen), Peder Paars, 1857 (Wichmann), Paul og Virginie, 18(57)58, Nordisk Conversations-Lexicon, 1858 ff., foruden adskillige andre.